

Lietuvių tautos paveldas – šalies tapatumo pagrindas

Romualdas GRIGAS

Vilniaus pedagoginio universiteto Sociologijos ir politologijos katedra, Studentų g. 39, LT-08106 Vilnius,
el. p. romualdasgrigas@projektas.lt

Straipsnis grindžiamas socialinės antropologijos, socialinės organizacijos, tautotyros, sistemų teorijos ir kitomis žvalgomis. Pateikiama šiuolaikinė tapatumo (ir jį skatinančių veiksmų) samprata. Išskirtinis dėmesys skiriamas tautinio tapatumo prigimties prieštaravimui. Aptariamos dvi tautinio bei valstybinio sąmoningumo atmainos: utilitarinė-pragmatinė ir istorinė-kultūrinė, kurios tiesiogiai sietinos su tapatumo raiška. Bandoma paaiškinti lietuvių tautos tapatumo esminių pasikeitimų, taip pat valstybės atotrūkio nuo etninės tautos priežastis. Akcentuojamas istorinės atminties ir kultūrinio paveldo vaidmuo, palaikant tautos tvarumą ir valstybės integralumą. Šis sisteminės analizės aspektas plėtojamas pasitelkus tuos konkrečius reiškinius, kurie lietuvius išskiria iš aplinkinių tautų. Plačiau kalbama apie piliakalnius ir lietuviškąsias sutartines – tas istorinės atminties ir kultūros paveldo struktūras, kurios taip pat gali būti vertinamos ir pristatomos kaip neabejotini Europos civilizacijos įdirbio elementai.

Reikšminiai žodžiai: tapatumas; lietuvių tapatumas; tautinė tapatybė; tinklaveikos visuomenė; istorinė atmintis; sąmoningumas; kultūros paveldas; tautos tvarumas; valstybės integralumas.

Tautinis tapatumas ir jo prigimties prieštaravimas

Prieš ketvirtį amžiaus apie tapatumą (tai – lietuviškasis identiteto atitikmuo) kalbėjo nebent akademiniuose sluoksniuose. Šiandien šiam reiškiniai aptarti atvertos kuo plačiausios auditorijos. Tapatumo aktualizacija sietina su savo galias vis labiau išskleidžiančia globalizacija. Tai jos produktas, galima sakyti – jos antipodas.

Vienas iš pasaulyje labiau žinomų tapatumo tyrėjų C. Calhounas rašo: „Mes nežinome nei žmonių be vardų, nei kalbų bei kultūrų, kuriose nebūtų daromi kokie nors skirtumai tarp manęs ir kito, mūsų ir jų...“ Pateikęs tokį štai aksiominį teiginį šis autorius atkreipia dėmesį ir į kitą to reiškinio pusę: „savęs pažinimo (kuris, kad ir kaip panėšėtų į atradimą, visuomet yra konstrukcija) neįmanoma atskirti nuo reiškiamaū pretenzijų, kad kiti mus pažintų tokius, o ne kitokius.“¹ Taiklus pastebėjimas. Jis išreiškia kiekvienos rūšies, kiekvienos gyvos atmainos (ypač socialinės prigimties) „kovą už būvį“, natūralią įsitvirtinimo pasaulyje pastangą. Tas, kuris tokios pastangos nerodo, – neišvengiamai žūna. Juolab jeigu bekonfliktinio prisitaikymo vardan tokią pastangą dar ir pats gesina.

Nesusišalau nepacitavęs ir kito autoriaus, pasaulyje

plačiai pripažinto žinių ir tinklaveikos visuomenės tyrinėtojo M. Castellso. Apmąstęs pačiais įvairiausiai ryšiais susaistytą šiuolaikinį pasaulį, šis mokslininkas rašo: „Pagrindiniu socialinės prasmės šaltiniu tampa tapatumo – kolektyvinio ar individualaus, primesto ar sukonstruoto, paieška.“² Jis taip pat teigia, jog nepriklausomai nuo visuotinės kultūros paplitimo, „nūdienos pasaulyje žmonės buriasi tapatumo pagrindu, koks jis bebūtų: etnis, teritorinis, tautinis, nacionalinis ar religinis“. Kaip žinome iš istorijos, būtent religinio tapatumo atmaina savo laiku dominavo Europoje, sukeldama broližudiškus karus ir net siaubingas skerdynes. (Bet tokių dalykų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nebūta!) Kraštutinį religinį nepakantumą, prasiveržusį krauju, ne taip seniai regėjome vos ne Europos centre – buvusioje Jugoslavijoje, o šiandien tebergime kai kuriose Rytų (dažniausiai islamo) šalyse.

Turime pripažinti – tapatume slypi dvilypė prigimtis. Šalia pozityvo gali egzistuoti ir negatyvas. Net ir civilizuotame, į postmodernizmą įžengusiame pasaulyje galime pastebėti tapatumo prigimtyje rafinuotai užslėptą negatyvo alsavimą. Šiam atvejui pailiustruoti pasitelksiu anksčiau cituotą M. Castellsą: „Užuot mėginusi suvokti naująjį pasaulį bei rasti naujų problemų sprendimo būdų, JAV nutarė pasitelkti karinį pranašumą, grindžiamą technologiniais laimėjimais, kad priderintų pasaulį prie

savęs, savo interesų, mąstymo ir buvimo būdų, o ne atvirksčiai.“⁴³ Kaip matome, šis autorius principingai pasisako už tautinių, nacionalinių tapatumų įvairovę, bet kartu smerkia tas jėgas, kurios nelinkusios tokios įvairovės suvokti ir toleruoti. Betgi tokia elgsena yra ne kas kita, kaip savo nacionalinio tapatumo demonstravimas. M. Castellsas, pats būdamas ispanų kilmės ir gerai pažinodamas JAV, kaip matome, šią šalį vertina gana priešaringai. Panašiai dar prieš porą dešimtmečių yra rašęs ir Z. Brzezinskis, buvęs itin aukšto rango JAV politinis veikėjas. Štai jo teiginiai: „Amerikos visuomenė negali būti pavyzdžiu pasauliui, – tiek moralės, tiek praktinės ekonomikos atžvilgiu, – jei jo esmę nusako vyraujanti kornukopinė etika (materialinių ir juslinių poreikių suabsoliutinimas – R. Grigas), o gausi, bet skurstanti mažuma yra nušalinta nuo prasmingo dalyvavimo visuomenės gyvenime. Didžiulis dėmesys materialinių įgėdžių, kurie vis auga ir tampa nebesuvaldomi, tenkinimui gali tik pagilinti objektyvią ir subjektyvią prarają, kuri jau skiria žmoniją.“⁴⁴

Šių autorių mintis pateikiu toli gražu nenorėdamas nurašyti to JAV nuostabaus ir unikalaus indėlio, kurį regime įkūnijant pasaulyje demokratinis idealus ir žmogaus laisves. Tačiau kartu pripažinkime ir tą ne visai malonų faktą, jog mūsų politikai (jau nekalbant apie verslininkus, o iš dalies – ir apie politologus) linkę nekritiškai sekti JAV pavyzdžiu, nesusimąstydami, kad tai ištis naujai susiformavusi nacija, neturinti nei gilesnių istorinių šaknų, nei prasmingesnio istorinio paveldo. O tai, kas toje šalyje iki to būta – nepripažino, netgi sunaikino... Ir kad toks nacijos elgesys labai jau primena iš indo išleistą Džiną, kuris, panašu, ne tik pats nesaikingai svaiginasi įgytomis galiomis ir pripažintais laimėjimais, bet tokį „svaiginimąsi“ vos ne jėga stengiasi įsiūlyti ir kitiems...

Tuo išskirtiniu pradžios pasakojimu norėjau pabrėžti dar ir tą tiesą, jog idealaus socialinės organizacijos tipo nėra. Atidžiau pasižvalgius, šalia teigiamo visada galima pamatyti ir neigiamą. Vienas aiškiausių religinio ar nacionalinio tapatumo demonstravimo negatyvių požymių – savo išskirtinumo suabsoliutinimas, t. y. nesugebėjimas savasties sieti su visuotinumu. Suabsoliutinus savąjį tapatumą neišvengiamas konfliktas su supančia aplinka, nes pažeidžiamas dialogas su ja. Kaip gamtoje įvairovė puikiai dera su visuotinumu (kad ir atsikartojančių gamtos ciklų, geografinių zonų, medžiagų cheminės sandaros ir kitais pavidalais), taip ir žmonių bendruomenėje lokalaus tapatumo ir universalumo ryšys, jų pusiausvyra ir egzistuojančios tarp jų trintys sudaro socialinio vyksmo energetinį šaltinį. Socialinis visuotinumas, universalumas gali būti gyvybingas, atsinaujinantis ir prasmingas tik toks, kuris pats susideda iš daugybės tapatumų (panašiai kaip vaikams skirti Lego tipo statiniai, konstruojami iš įvairiausių elementų). Kita vertus, ignoruojant tautinį, nacionalinį tapatumą sociumas gali gan greit išsigimti, kad ir dėl to,

jog jame nesuranda pasipriešinimo visuotinumu „mintančios“, parazituojančios struktūros.

Vartojimo suabsoliutinimas, jo kultas – vienas iš tokių struktūrų. Finansinis kapitalas nemėgsta užtvarų ir to, kas vadinama orientacijomis į žmogaus gyvenimą. Jam estetiškos vertybės, doroviniai įsitikinimai ir politinės nuostatos „įdomios“ tik tiek ir tokios, kurios gali būti nuperkamos ir parduodamos. Būtent taip elgiamasi ir su lokaliomis kultūrine, tautine ar nacionaline tapatybėmis. Vartojimo kultas prigimtinę tapatybę visada linkęs stumti prie išsigimimo. Betgi tuo pačiu pakertamas ir tas žmonių bendruomeninis sutarimas, be kurio neįsivaizduojamas sveikas, dorovės principais grindžiamas ir grynai pragmatinių interesų tenkinimas. Užslopinęs tautinį tapatumą, finansinis kapitalas lengviau suks į politinio, informacinio ir net teisinio pobūdžio suokalbiškumus ir jų eksteritorialumą (delokalizavimą).

Dažnai galima išgirsti nuomonę, kad žmogus gali turėti visą puokštę tapatumų, kurie priklauso nuo pačių įvairiausių veiksmų, t. y. ne tik nuo kilmės, gyvenamosios vietos, bet ir nuo amžiaus lyties, profesinės ir kitokios veiklos (pavyzdžiui – nuo partiškumo). Tai, ką išvardijome, greičiau priklausytų tam, kas priimta vadinti socialiniais vaidmenimis. O mes savo dėmesį telkiame į tautinį, nacionalinį tapatumą. Į tai, kas sudaro žmogaus etnobiologinę, etnokultūrinę, etnopsichologinę prigimtį. Suprantama, kad ji vienu ar kitu laipsniu pasireiškia ir per socialinius vaidmenis... Mažumėlę pabendravę, vokiečių sugebėjime atskirti nuo lenko, o suomių nuo – lietuvio. Kaip ir kinas nesunkiai savo tautietį atskirs nuo korėjiečio, japono, juolab nuo vietnamiečio. Kalbu ne apie minėtų tautybių žmones skiriančias kalbas. Vėlgi prisiminsime M. Castellsą – tapatumų tyrėją. Jo nuomone, „[...] tapatumai yra tvaresni prasmės šaltiniai negu vaidmenys, nes apima savęs konstravimo (self-construction) ir individualizacijos procesus [...], tapatumai organizuoja prasmę, o vaidmenys – funkcijas.“⁴⁵ O jeigu taip, tai jais irgi reikia rūpintis, juos puoselėti tuo suteikiant ir žmogiškajam, ir socialiniam kapitalui dvasines galias.

Šiuo atveju dera priminti, kad žmogiškajam kapitalui yra priimta priskirti visa tai, ką žmogus turi: sveikatą, psichologinį tipą, išsimokslinimą, profesinę kvalifikaciją, įsitikinimus... Socialiniam kapitalui – tai, kas „cirkuliuoja“ socialiniuose santykiuose, jų tinkluose. Akivaizdus šių dimensijų persipynimas. Antai socialiniai santykiai gali slopinti turimą žmogiškąjį kapitalą, bet gali ir skatinti jo kūrybinę sklaidą.

Šiandien plačiau kalbama dar apie vieną kapitalo atmainą – dvasinį. Trumpai nusakius jį sudaro dvasinė išmintis, arba supratimas, kas aš esu⁴⁶. Ši apibrėžtis labai artima tapatumo apibrėžčiai.

Nenorėdami nukrypti nuo pagrindinės temos, toliau kalbėsime apie kolektyvinį, o šiuo atveju – apie tautinį tapatumą. Kas jį lemia? Žinoma, gyvenamoji gamtos ir

socialinė aplinka, istorija ir jos atmintis, tėvų ir senelių įtikėtas ir puoselėtas dvasinių vertybių pasaulis, praktikuotos elgesio normos ir pan. Visa tai gali būti vertinama kaip šaltiniai, kuriais „manipuliuojama“ kuriant tiek savo individualų, tiek kolektyvinį tapatumą. Tarpukaryje užteko vienos žmonių kartos, kad būtų įtvirtintas lietuvių tautinis tapatumas. Dviejų kartų – kad jis būtų palieges, trečiajai kartai (nūdieninei) perduodantis tik kai kuriuos „neišvengiamus“ tapatumo bruožus (kalbą, priklausomybės istorinei Tėvynei supratimą ir pan.). Tačiau ne tas prasminės vertybes, kurių dėka būtų demonstruojamas tvirtas suaugimas su Gimtine, su Tėvyne – su protėvių atmintim, t. y. su tuo, kas pačią valstybę daro tvarią ir tuo savo kultūrinio, socialinio tvarumu bei išskirtinumu puošiančią Europos Sąjungą.

Tautinė tapatybė: lietuvių atvejis ir jo prieštaravimas

Nebus per daug nukrypta nuo tiesos pasakius, kad lietuvių tapatumas prasideda jau nuo tautos sąvokos. Laikaisi nuomonės, kad ji vargiai gali būti išversta į kitas kalbas. Nei vokiškasis „Volk“, nei rusiškasis „narod“, nei angliškasis „people“ arba kad ir „nation“ čia nėra tinkami. Kodėl? Dėl to, kad, žvelgiant etimologiniu žvilgsniu, sanskrito kalboje „dhauta“ reiškia išgrynintą, išskalbtą daiktą arba reiškinį, kuris yra išvalytas nuo vidinių ir išorinių priemaišų ir apnašų. Štai kodėl mes, kurie dar nepraradę tautinės sąvokos, kurie dar nesigiriame tapę pasaulio ar Europos piliečiais, susidūrę su tautos sąvoka, tebeišgyvename savotišką pirmą pradžią, t. y. prigimtinių šauksmą, kuris tegu ir „centimetru“, bet vis dėlto suvirpina mūsų sielą. Senų senovėje tai galėjo reikšti sąžiningumą santykiuose su gamta, su žmonėmis (žinoma, pirmiausia su savo tikėjimo, savo papročių atstovais). Prisiminkime kad ir arkivyskupo Adomo Bremeniečio pastebėjimą (XI a. antroji pusė), jog vakarų baltai esą žmogiškiausi žmonės (homines humanissimi), tik gaila, kad jie – nekrikštai. Vėliau tautos sąvoka galėjo reikšti etnokultūrinio tapatumo grynumo siekį. O dar vėliau – ir kultūrinę politinę organizaciją, siekiančią garantijų savo tapatumo įtvirtinimui ir tęstinumui – t. y. savo valstybingumo.

Todėl aš nelabai linkęs sutikti su mūsų politologais, kurie (sekdami kitais) tvirtina, jog tauta, kaip socialinis junginys, atsirado, susiformavo pradėdant XIX a. viduriu. Juo labiau negaliu sutikti su JAV politologo ir sociologo B. Andersono plačiai išreklamuotu teiginiu, jog tauta – viso labo tik „įsivaizduojama bendruomenė“, sukurta atsiradusios spaudos, įsigaliojusio kapitalizmo ir jo interesų⁷.

Su šiuo autoriumi galėtume sutikti dviem atvejais. Pirmas, jeigu taip kalbama apie naciją (nation), kaip politinę organizaciją, siekiančią įtvirtinti savo valstybingumą. Antras, jeigu tai yra mokslinė metafora, kuria išreiškiama tai,

kas iš tiesų yra sunkiai pagaunama, sunkiai aprašoma ir kasdien kuriama arba atvirkščiai – kasdien naikinama. Bet tokiu atveju mes „įsivaizduojamoms bendruomenėms“ turėtume priskirti religines konfesijas ir joms atstovaujančias parapines organizacijas; įvairias, ypač delokalizuotas, asociacijas ir pan.

Tautos, tautiškumo ir su šiais reiškiniais susijusio tapatumo klausimas, mūsų įsitikinimu, gali būti diskutuojamas tik ten, kur bandoma nustatyti ar kaip nors kitaip apibrėžti „ėjimą“ nuo etninės tautos prie politinės tautos, t. y. prie nacijos, kurios narius jungia, nepriklausomai nuo etninės kilmės, priklausomybė vienai valstybei ir jos likimui, išgyvenimai.

Štai nuo čia ir galime pradėti rimtesnę pokalbį apie lietuvių tapatumą, be kurio ne tik pati Lietuvos valstybė tampa beveidė, lengviau manipuliuojama savojo ir ypač transnacionalinio kapitalo. Turėtume suprasti dar ir tą paprastą tiesą, jog tokia valstybė (ir ją sukūrusi tauta) neatlieka pagrindinės savo paskirties, t. y. pasaulio nepraturtina tuo, kas gali padaryti jį žavesnį, prasmingesnį ir gyvybingesnį. Tik kultūrų įvairovė, o ne biologinė (dabar – verslinė, arba rinkos) konkurencija, gali įžiebtį tas sveikas socialines įtampas, be kurių neišsivaizduojamas prasmingesnis civilizacinis vyksmas. Kada kalbame apie prasmingumą, mąstykite ir apie pasaulio įvairovę, per kurią pasireiškia pagrindinis Visatos evoliucionavimo dėsnis.

Štai ta „metodologinė“ priežastis, kodėl nesusilaikau čia nepaleidęs vienos... replikos...

Ar įmanoma įsivaizduoti, ar yra praktikuojamas toks kreipinys, kaip „Prancūzijos žmonės!“? Arba – „Vokietijos žmonės!“, „Lenkijos žmonės!“... Bet mūsų šalyje tokie dalykai egzistuoja. Čia vengiama net tokių, rodos, „neutralių“ sąvokų, kaip: tėvynainiai, bendrapiliečiai... Nedrįstame bemažtyti apie kreipinį – lietuviai! O popiežius Jonas Paulius II išdrįso. Prisiminkime jo atsilankymą Lietuvoje ir jo kreipinį susitikus su Lietuvos lenkais – „lenkų kilmės lietuviai!“ Elementaru: jeigu yra Lietuva – yra ir politinė lietuvių nacija.

Kuo tokį nesusipratimą paaiškinti? Sovietiniu paveldu? Modernizuoto internacionalizmo ilgesiu? Ne tik... Lietuviai, kaip tauta, nyko ir nyksta, nes valdantysis elitas dar nuo „anų laikų“ nebuvo „etniškai sąmoningas“. Politinės sąmonės prasme – taip. Bet atplėšus etninį arba tautinį sąmoningumą, politinis sąmoningumas yra nepakankamas tam, kad valstybė iš tiesų būtų integrali, sugebanti spręsti skaudžiausias savo vidaus problemas. Taip buvo „anais“, taip yra ir dabartinais laikais. Aiškinimas, kad Lietuvos valstybė yra daugiatautė (nors praktiškai pagal priimtus kriterijus ir priklauso monotautinių valstybių grupei) ir kad dėl šios priežasties čia nedera pilnesniu balsu akcentuoti lietuviškumo, yra infantilis. Nėra reikalo remtis LDK, kaip daugiatautės valstybės, tradicija. Net ir tada buvo vartojama bendra „litvino“ sąvoka.

Tai gi grįžtame prie kreipinio „Lietuvos žmonės“... Jame

pasigendame socialinės prasmės, turinio. Čia nėra užuominos į Tėvynę, į naciją, į šalies (tautos) istoriją, į kultūros paveldą. Tačiau bene svarbiausia – toks kreipinys pratęsia valstybės, kaip politinės administracinės sistemos, atskirtį nuo šalies autochtonų – etninių lietuvių. Valstybės ir tautos vienovė, kurios taip buvo ilgėtasi ir siekta – neįtvirtinama. Vargu ar tokiu kreipiniu galima įtvirtinti ir tautinių mažumų (ypač tų, kurios turi savo istorines Tėvynes) lojalumą Lietuvai. Ir – suprantama – valstybinį patriotizmą (kurio visi mes: ir „Lietuvos žmonės“, ir valstybės administracija, pasigendame).

Sąmoningai dėmesį fokusuojame į lietuvių tautos istorinę atmintį ir kultūrinį paveldą. Jeigu kalbėtume kitaip, pavyzdžiui, apie Lietuvos paveldą, tuo atveju tektų ieškoti jo aiškesnių sąsajų su baltarusių, ukrainiečių, žydų ir kitų tautų, anuomet įėjusių į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (ir palyginti darniai tą valstybę kūrusių) kultūromis. Neišvengiamai tektų paliesti ir sukrikščionintos (sueuropietintos) bei polonizuotos Lietuvos paveldą. Mes ne tik „pasiklystume“ aiškinimuose, bet ir nutoltume nuo to, kas mums ne mažiau rūpi – nuo valstybės ir jos tapatumo branduolį sudarančio paveldo, kuris gana dramatiškomis aplinkybėmis buvo kurtas, saugotas ir už kurį buvo paaukota neįtikėtinų aukų. Lietuvių tautos pagrindu kūrėsi Mindaugo Lietuva. Jos pagrindu buvo paskelbta 1918-ųjų metų Respublika. Būtent jos pagrindu 1990-aisiais buvo atkurtas dabartinis Lietuvos valstybingumas.

Bet kita vertus... Jau nuo Algirdo laikų, ypač nuo Abiejų Tautų Respublikos (neskaitant carinės bei sovietinės Rusijos okupacijų) lietuvių valstybiniame gyvenime gana stiprias pozicijas užėmė slavų kultūra. Būtent dėl jos įtakos valdantysis elitas palaipsniui atsiskyrė nuo etninės lietuvių daugumos – liaudies masių. Ji atsidūrė nuošalėje nuo tuomet vykusios modernizacijos. Kadaisė buvusi iškilii baltų kultūra, senasis lietuvių tikėjimas prarado ne tik savo vedlius. Tas paveldas dar buvo įnirtingai puolamas ir polonizuotos Katalikų bažnyčios. Jis negalėjo neišsigitimi ir daugeliu atvejų pavirto prietarų elementais, kuriuos entuziastingai (pagal tuometinį krikščionišką fanatizmą) rankiojo ir pasauliui skelbė ne vienas kitatautis autorius. Nėra ko stebėtis, jeigu išskirtiniais dvasinės dorovinės kultūros bruožais pasižymėjęs baltų – senlietuvių paveldas tapo vis labiau užmirštas ir net piktybiškai niokojamas jau ne tik asimiliacines užmačias puoselėjusiųjų, bet ir konfirmantais tapusiųjų pačių etninių lietuvių. Toks reiškinys buvo (ir tebėra) visuotinai paplitęs. Ir vis dėlto baltiškasis lietuvių tapatumas valstybės gyvenimui galėjo labiau praversti; galėjo padėti lietuvių tautai „išsirašyti“ į iškilnesnių Europos tautų klubą, praturtinti ją teisėtu nacionaliniu įnašu ir orumu.

Visuotinai pripažintas faktas: tuo metu, kai Europoje klestėjo religinis fanatizmas ir jo pagrindu vyko sunkūs tarpusavio karai, tiesiog skerdynės, Lietuvos Didžiojoje

Kunigaikštystėje tebevyravo pažiūrų tolerancija. Daugelis autorių (A. Greimas, V. Kavolis, J. ir Z. Kiaupos ir kt.) ši elgsenos bruožą linke sieti su lietuvių baltiškiosios kultūros paveldu.

Tačiau, kaip rodo istoriniai šaltiniai baltiškoji, senlietuvių kultūra po krikšto ir ypač nuo Abiejų Tautų Respublikos laikų buvo palikta ne tik savaiminiam nnykimui (prisiminkime kad ir piliakalnius – šių išties didingų statinių sistemą). Daugeliu atvejų ji buvo naikinama, nes neatitiko to meto krikščionybės ir krikščioniškos valstybės kriterijų. Tiesa, turime bene vienintelį anų laikų kultūros oficialaus pripažinimo atvejį. Tai – Lietuvos Statutas. Kaip žinia, šiame dokumente šalia teiginių, paimtų iš romėnų, iš Kazimiero ir kitų teisynų, esama nemažai intarpų ir iš lietuvių paprotinės teisės.

Taip kalbėdami mąstome apie tą paveldą, kuris galėjo „sutarti“ su krikščionyste, su to meto „vesternizacija“. Galėjo sustiprinti lietuvių tautos ir kaip etninės, ir kaip politinės organizacijos galias. Neatmestina: kartu su krikščionyste (dar gerokai iki kapitalizmo ekspansijos) vyko tautinių kultūrų universalizacija, o su ja – ir platesnis „susišnekėjimas“, t. y. savita globalizacijos atmaina. Tačiau kitose šalyse tai nevyko dramatiškai kaip Lietuvoje. Netgi atvirkščiai – stiprino anų šalių tapatumą.

Taip arba panašiai atsitiko su lenkų tauta ir Lenkija. Čia katalikybė suaugo su besiformuojančios (politinės) nacijos dvasia, su jos valstybine raiška. Dar aiškiau tą galime pastebėti rusų ir Rusijos istorijoje. Nuo caro Ivano Rūsčiojo ir ypač nuo Petro Pirmojo laikų stačiatikybė buvo paversta rusiškojo tapatumo ir imperijos įtvirtinimo mechanizmu.

Krikščionybės įsitvirtinimo laikais lietuvių sukurta valstybė (teisingiau sakant – jos valdantysis elitas) blaškėsi tarp katalikybės ir stačiatikybės. Toks blaškymasis, tapęs politinio elgesio stiliumi, ko gero, dar labiau atitolino valdančiuosius nuo etninės lietuvių tautos pagrindo. Liaudies sąmonėje ir papročiuose tebeglūdėjo, tebealsavo senoji, baltiškoji kosmologinės gamtatikystės tradicija. Plačiai išsidriekusi valstybė taip ir nesugebėjo suformuoti savos ideologijos. Jeigu ji ir buvo, tai buvo savotiška katalikybės, stačiatikybės ir senojo lietuvių tikėjimo rinkinys, prisidėjęs ne tik prie tos valstybės žlugimo, bet ir prie etninės tautos nnykimo...

Katalikybė, kaip lietuvių tapatumo bruožas ir kaip jo politinio sąmoningumo elementas, ėmė įsitvirtinti gana vėlai, gal tik po XIX a. sukilimų. Buvo periodai, kai Bažnyčia tiesiog buvo suaugusi su liaudimi. Tai – carinės ir sovietinės okupacijos metai, tarpukario Lietuva... O dabar? Akivaizdu, kad su visuomenės modernėjimu vyksta ir jos nubažnytinimas (sekuliarizacija). Bet ar prie šio vyksmo neprisideda ir oficialioji Lietuvos katalikų bažnyčios laikysena? Ar čia (pavyzdžiui, skirtingai nuo lenkų ar rusų, disponuojančių kur kas gausnesniais ištekliais) nėra pažeidžiama pusiausvyra tarp universalumo, visuotinio iš vienos pusės, o iš antros – nacionalumo,

lokalumo? Ar „perteklinis“ visuotinum akcentavimas neprisideda silpnindamas ir šiaip nusilpusį lietuvių tautinį, nacionalinį sąmoningumą ir jo „įvalstybinimą“? Šiais lokalių, nacionalinių tapatumų atgimimo ir paieškų laikais „tautiškesnė“ Bažnyčios laikysena, be jokios abejonės, sustiprintų dar ir jos pačios pozicijas.

Žinoma, toks klausimas kaip šis vertas atskirų diskusijų. Betgi jis, čia teikiamas tuo ar kitu pavidalu, sudaro mūsų plėtojamą temą sudėtinį elementą.

Tautinio tapatumo dualumo pobūdis

Plėtojant klausimą apie lietuvių tautos paveldą, kaip šalies tapatumo pagrindą, dera atskirai pakalbėti apie tautinį, nacionalinį sąmoningumą – apie jo prieštarumą (dualumą). Išskirsime giliai „įsirausiusias“ dvi jo atmainas, kurios nepakankamai susiliesdamos dar nuo LDK laikų skaldė ir, sakytume, tradiciškai tebeskaldo dabar jau ganėtinai nusilpusias lietuvių tapatumo pajėgas. Tas atmainas santykinai pavadinsime utilitariniu-pragmatiniu ir istoriniu-kultūriniu sąmoningumu.

Utilitarinė-pragmatinė sąmoningumo atmaina – tai žmonių sąmonėje, jų veiksmuose ir tuos veiksmus organizuojančiuose struktūrose įsitvirtinęs racionalumo pradai. Šiuo atveju žmonės, remdamiesi savo iniciatyva ir ypač valdžios mechanizmu, turimomis ir nuolat plečiamomis kitokiomis galiomis, tenkina grynai praktines, utilitarines reikmes; sprendžia ekonomines ir teises, komunikacines ir politinio dalyvavimo; išskylančių konfliktų susipriešinimo įveikimo; socialinio saugumo, elementarios tvarkos palaikymo bei elementarių juslinių poreikių problemas.

Istorinė-kultūrinė sąmoningumo atmaina išreiškia žmonių individualią bei kolektyvinę istorinę atmintį; etnokultūrinį paveldą, pasireiškiantį materializuotais statiniais bei simboliais; estetiniais, doroviniais bei religiniais įsitikinimais; taip pat už tautos laisvę ar valstybę kovojusiųjų ir į Anapilį iškeliavusių nebyliais priesakais. Tai ši sąmoningumo atmaina buvo „užvaldžiusi“ tuos dešimtis tūkstančių vyrų, kurie, tarsi prisiimdami kaltę už pusiau kvislingską 1940 m. Lietuvos vyriausybės elgesį, jau karo pradžioje ir ypač pokaryje su ginklu kovojo už savo tautos orumą ir laisvę; ir tuos šimtus tūkstančių, kurie juos aktyviai rėmė, o taip pat tuos, kurie Sibiro ir Komijos lageriuose išsaugojo ir net sustiprino savo tautinį bei valstybinį patriotizmą. Būtent išsaugotos istorinių įvykių bei asmenybių atminties dėka, bendrų papročių ir tradicijų, kurie žmonių gyvenime įgauna nediskutuojamą (prigimtini) moralinį autoritetą, dėka yra įtvirtinamas žmonių sutarimas ir išskirtiniai tautinio nacionalinio tapatumo bruožai.

Valandėlei susimąstykime apie dabartinius lietuvių emigrantus. Argi ne akivaizdu, jog jų mąstyme dominuoja utilitarinė-pragmatinė sąmoningumo atmaina. Ir kad ja grindžiamos emigracinės nuostatos gali būti aiškinamos

būtent kaip vienas iš dabartinių lietuvių tapatumą apibūdinančių bruožų (kuris, pavyzdžiui, tokiu laipsniu nėra būdingas estams). Prie to, kas jau buvo pasakyta, pridursime, jog ši atmaina, būdama „priklausoma“ nuo kasdienybės, nuo buitinių problemų sprendimo, sustiprina egoistines orientacijas, konkurencinį bylinėjimąsi už būvį ir nepastebimai tirpdo tai, kas iš tiesų žmonių kultūroje yra išskirtinio, nepakartojamo. Tirpdo tai, ką apibendrintai vadiname dvasinėmis (arba idealiosiomis) vertybėmis.

Akademiškiau kalbant, pirmąją sąmoningumo atmainą mes galėtume priskirti „profanum“ pasauliui, o antrąją – „sacrum“ pasauliui. Tauta gyvybinga, o valstybė tvari būna tuomet, kai tarp šių pasaulių nusistovi ir palaikoma pusiausvyra. Rodos, dar taip neseniai – mūsų tėvų ir senelių laikais – lietuvių „sacrum“ pasauliui atstovavo Bažnyčia, taip pat gamtatikystės elementais prisodrinta liaudies kultūra; paprotinių mąstymo ir elgesio normų sistema; tam tikrą apeigų formą išsaugoję, cikliška pasikartojantys ūkio darbai (šiaip jau priskirtini „profanum“ pasauliui). Tačiau civilizacinis vyksmas negailėstingas. „Sacrum“ pasaulis nyko... Buvo tikimasi šį aiškiu etnokultūriniu tapatumu išsiskiriantį žmogaus dvasinio gyvenimo praradimą kompensuoti profesionaliuoju menu, labiau išplėtotą švietimo sistema ir net teise. Kaip žinome iš gyvenimo patirties, tokie lūkesčiai nelabai pasiteisino. Utilitarinė-pragmatinė sąmoningumo atmaina, skatinama dar ir bendro Vakarų civilizacijoje įsitvirtinusio pragmatizmo, skverbiasi pro visas „landas ir plyšius“, tirpdydama anos sąmoningumo atmainos formuotą lietuvių tapatumą. Šis bruožas iš tiesų yra atsidūręs esminės transformacijos (artimos krizei) būsenoje.

Kokia bus tolesnė lietuvių tapatumo raidos trajektorija? Būti ar nebūti – toks yra iškilęs egzistencinis klausimas, atsakymo į kurį reiktų ieškoti sutelktomis ne tik mokslininkų, bet ir politikų jėgomis. Tai klausimas, nuo kurio priklauso dar ir nacionalinės valstybės tęstinumas.

Lietuvių tautinio (nacionalinio) tapatumo dualumas (kuris šiai dienai yra ypač būdingas) įsitvirtino jau nuo tada, kai kilmingieji ėmė atsiriboti nuo etninės tautos, nuo jos etnokultūrinio paveldo. Tokio atsiribojimo priežastys gana įvairios: dinastiniai interesai didžiulėse slavų apgyventose teritorijose, tų interesų įtvirtinimas per mišrias vedybas ir prisitaikymą prie esamos kultūros, politinis manevravimas (artimas žongliravimui) ir pan. Panašaus pobūdžio bruožai tiesiog „įsigėrė“ į lietuvių socialinę ir ypač politinę organizaciją. Jie tapo netgi savitais tautos (nacijos) tapatumą nusakančiais elementais. Tokia mūsų realybė...

Visi išgyvename tautos ir valstybės dezintegralumą, jų vieną nuo kitos atskirtį, dorovinės kultūros nnykimą, nusikalstamumo sklaidą, bet kokias sveikas ribas peržengiančią turtinę ir socialinę diferenciaciją, jaunuomenės sąmonėje įsitvirtinančias emigracines nuostatas ir pan. Tačiau ar viskas gali būti paaiškinta būtent tų dviejų anksčiau suminėtų sąmoningumo atmainų

pusiausvyros savaiminiu pažeidimu? Vargu...

Visuomenė priklauso prie kompleksinių prisitaikančių (save organizuojančių) sistemų. Tais atvejais, kai išorinių iššūkių ir dirgiklių gausėja, o į vidinę organizaciją nekreipiama deramo dėmesio, tokioje sistemoje sparčiai auga chaoso ir entropijos (irimo) laipsnis. Sistema praranda dinaminę pusiausvyrą (tą būseną, kuri jai leidžia išlikti integraliai ir „tapačiai“). Pabrėšime: didele dalimi nuo politinės kultūros, nuo praktinių politinių veiksmų priklauso tolesnis tokios sistemos (mūsų atveju – tautos ir jos valstybės) likimas.

Tačiau Lietuvoje išimčių ir čia būta! Tai – tarpukaris. Tuo laikotarpiu skubėta atstatyti ir įtvirtinti tai, kas buvo nedovanotinai paminta, užmiršta, išpukštyta. Šiandienos akimis žvelgiant, atrodo, kad čia buvo nuveikta (tegu ir pasitelkus „perteklinį“ autoritarizmą) iš tiesų labai daug. Rezultatas akivaizdus. Na, kad ir tuo, jog lietuvių tauta, jos pasionariškoji dalis, atsikvošėjusi po pirmosios sovietinės okupacijos sukeltų praradimų, sugebėjo susitelkti. Antroji sovietinė okupacija jau susidūrė su gerai organizuotu ginkluotu pasipriešinimu, o paskui – su „sovietizuotu nacionalizmu“. Šiandien mes galime tik pavydėti to entuziazmo, to pakylėtumo ir to puoselėto laisvės ilgesio, kuris net sovietiniais metais lydėdavo kiekvieną šalyje organizuotą dainų ir šokių šventę...

Tapatumo rezervai

Tauta yra nuolat kuriama. Arba atvirkščiai – be „trandomojo“ dėmesio paliekami tie veiksniai ir mechanizmai, kurie ją naikina. Keičiantis pasauliui, spartėjant jo raidai tautos transformacija tampa prieštaringesnė, sudėtingesnė. Supremodernizacija diktuoja savo sąlygas. Tačiau, kaip jau esame užsiminę, sociumas (socialinė grupė, tauta, valstybė ir pan.), kuris suvokia savo tapatumo ir universalumo (visuotinum) vienį ir jo sąmoningai siekia, užsitikrina tvarumą ir ateitį, tuo pačiu pagausina ir savo įnašą į visuotinę kultūrą.

Štai kodėl į istorinį-kultūrinį paveldą žvelgiame kaip į neišsenkantį rezervuarą, iš kurio galime semtis išminties ir turinio savo veiksmams. Įprasti, seni istorijos faktai, reiškiniai ir kadaise praktikuoti kultūros simboliai čia gali būti reinterpretojami, pritaikomi modernizuotam, naujas sąlygas ir interesus atitinkančiam funkcionalumui.

Kaip jau buvome anksčiau pastebėję, istorija į lietuvių tautos (ir nacijos, kaip politinio valstybinio junginio) prigimtį yra „įvairusi“ skaldymosi, susipriešinimo, o ne jungimosi, ne kolektyvinio sutarimo sindromą. Tą susipriešinimą regime visur: šeimoje, tarp mokinių, tarp pačių mokytojų, jau nekalbant apie politikų sluoksnį. Ką daryti? Ir – kaip daryti? Toks būtų ir tautos tęstinumo ir valstybės tvarumo klausimas. Tačiau bent kiek išsamesnis atsakymas įmanomas tik monografinėje (ko gero, ne vieno tomo) studijoje. Šio straipsnio atveju paliesime tik keletą tos

supersudėtingos problemos sprendimo kontūrų.

Kadaise, tiksliau – po pirmojo tūkstantmečio viduryje pradėtos baltų religinės reformos, mūsų protėviai, kurie dar nesivadino lietuviais, suintensyvino piliakalnių statybą (supylimą). Reikia įsivaizduoti, koks tai buvo alinantis, gal ne vieną dešimtmetį trukęs darbas. Betgi tas darbas turėjo didžiulę prasmę! Šiuo atveju mąstytkime ne vien apie gynybinę, karinę piliakalnio funkciją, bet ir apie platesnę – teritorinės bendruomenės narių, piliečių telkimo paskirtį. Tautų kraustymosi išjudinti slavai plūste užplūdo baltų žemes. Tad mūsų protėviai buvo priversti burtis į griežčiau organizuojamas teritorines bendruomenes. Aplinkybės vertė telktis į kumštį (suprantama, dvasinio gyvenimo ir geresnio materialinio apsirūpinimo sąskaita). Tam ir pasitarnavo piliakalnių idėja – jų pylimo, statymo darbai. Jų vien dabartinėje Lietuvos teritorijoje priskaičiuojama virš 1500! Tikėtina, kad piliakalniai, kaip ir alkakalniai, tarnavo dar ir šventyklomis po atviru dangumi, kurios (po minėtos religinės reformos, greičiausiai) buvo statomos kaip analogai krikščionių bažnyčioms, cerkvėms ir katedroms. Mūsų protėvių įsitikinimu, Pasaulio Sutvėrėją įvaryti į uždara patalpą ir ten garbinti tiesiog buvo nepriimtina. Drįstu teigti, kad jie nedrįso Sutvėrėjo ir antropologizuoti. Tačiau Jo įvaizdžiai, Jo kūrinijos ženklai buvo čia pat – Gamtoje. Todėl šventomis laikytos kai kurios giraitės, ažuolai, upės, ežerai... Kalbu apie tai, nes tie dalykai yra mūsų tapatumo prigimtiniai elementai.

Tiesa, būtina pastebėti, kad mūsų protėviai garbino „tarpines dievybes“: Patrimpą, Patolą, Perkūną, Žemyną, Gabiją, Medeiną ir kt.

Bet grįžkime prie piliakalnių... Būtent šie statiniai, supilti teritorinės bendruomenės jėgomis, padėjo mūsų protėviams susitelkti, tapti ypatinga karine galia ir valingumu išsiskiriančia gentimi. Užgimusi tauta pasisuko į rytus, į savo buvusių ir jau asimiliuotų giminių teritorijas... Tai buvo tikras karinis ir politinis sprongimas. Tačiau tas sprongimas kelių šimtmečių laikotarpiu vos nesunaikino pačios tautos. Kodėl? Dinastiniai valdovai, aristokratija, su labai retomis išimtimis, nesirūpino užgimusių valstybės branduolio – etninės lietuvių padermės tvarumu. Jiems, patyrusiems sėkmę, labiau parūpo teritorijos, jų dydis... Ir savasis įvaizdis...

Kodėl prakalbome apie piliakalnius? Todėl, kad ši unikali relikvija, tas neįkainojamas archainės kultūros paveldas susivienijusioje Europoje gali ir privalo suspindėti savitomis spalvomis, liudijančiomis, kad mes pajėgūs ne tik imti, bet ir duoti! Reiktų ne taip daug... Pripažinti piliakalnius kaip Vakarų civilizacijos ir kultūros sudėtinį elementą. Tačiau šiaandien tas paveldas atrodo apverktinai (net blogiau nei sovietiniais laikais). Piliakalniai, apaugę laukiniais krūmais, dilgėlynais ir nusėti plastikinėmis šiukšlėmis, tiesiog atstumia praivį. Daugeliu atvejų prie jų nebeliko net paminklinių ženklų. Vaizdas toks, tarsi visai būtume pamiršę mus gimdžiusio ir auginusio savo senelio ar tėvo

kapą... Kalbama, kad jaunimo ugdymui pasigendama gyvos, atvira didaktika neįgrisusios medžiagos. O kas gali būti parankiau, patraukliau gyvinant jaunuomenės dorovinį ir istorinį sąmoningumą už alkakalnių ir piliakalnių, esančių čia pat, mokyklos pašonėje, priežiūrą? Ar gali būti kas dėkingesnio ugdant nacionalinį orumą ir patriotizmą už restauruojamas ar naujai kuriamas tų piliakalnių ir alkakalnių, pilkapių ir senkapių – t. y. čia pat, tame pačiame žemės lopinėlyje, gyvenusių žmonių istorijas? Ne tik japonai, bet ir kitos civilizautos tautos iš panašių dalykų padarytų tikras puošmenas, keliančias dvasią, žadinančias visos tautos bei valstybės susitelkimą, intriguojančias keliautojo smalsumą.

Žmogaus, tautos dvasinio gyvenimo nuvertėjimo bei deficito laikais vėl ir vėl tenka žvelgti į tai, kas gali pasitarnauti dvasinės, etninės kultūros tęstinumo labui. Antai nūdienių ispanų dvasios mes neįsivaizduojame be subtiliai šokamo flamenko; škotų – be škotiškų kiltų ir dūdmaišio; moldavų – be moldavaneskos; gruzinų – be polifoninio dainavimo, kuriame nuostabi persiliejanči melodija nustelbia žodines prasmes... Prieš keletą metų turėjome progą pamatyti ir išgyventi airių ansamblio „Lord of the Dance“ pasirodymą. Senasis airių šokio ritmas čia atgimė žiūrovus kerinčia modernizuota atlikimo forma; išgirdome ir senąsias airių melodijas, dainavimą...

O ką panašaus mes, lietuviai, iš savo dvasinės kultūros lobyno galėtume pasiūlyti sau ir pasauliui? Šiuo atveju sociologinį žvilgsnį meskime tik į vieną vienintelį, prideramo dėmesio nesulaukiantį reiškinį – į archaiškąsias lietuvių sutartines.

Štai kaip jas apibūdina šiuolaikiniai pasaulio tautų muzikinės kultūros (taip pat ir lietuvių) tyrinėtojai B. Avramecs ir V. Muktapāvels: „Sutartinių tradicija labai sena, tobula ir subtili, jas galima laikyti savotiška elitine, pusiau profesionalia muzikos rūšimi. <...> Sutartinės – tai polifoninis dainavimas, be to, jam būdinga tiek muzikos, tiek ir teksto polifonija: vienu metu skamba dvi muzikos linijos ir kartu galima girdėti tekstą (vadinamąjį rinkinį) bei priedainį (vadinamąjį pritarinį).“⁸ Mūsų muzikologės D. Vyčinionės nuomone, „sutartinės, kaip rodo daugelis požymių <...>, senojoje lietuvių (ar baltų?) tradicijoje neabejotinai buvo svarbių apeigų sudėtinė dalis“. Toliau ji taip jas apibūdina: „Manykime, kad ir pirmieji sutartinių giedotojai kadaise turėjo ir saugojo savą poetinių bei muzikinių formulių sistemą, tinkančią ritualiniam muzikavimui, antraip mūsų nebūtų pasiekęs bei paveikęs sutartinių magijos dvelksmas, sklindantis iš amžių glūdumos.“ Įdomūs, tautinį orumą žadinantys teiginiai... Deja, anais laikais niekas neparašė jokių traktatų apie šią unikalumu išsiskiriančią ritualinę muziką. Anot D. Vyčinionės, mūsų protėviai nepaliko ateities kartoms tokių iškilų literatūros (dainų ir giesmių) paminklų, kaip senovės kinų „ši czin“ arba „Dainų knyga“...⁹ Nors galėjo... Kodėl taip atsitiko? Gal viena priežasčių ta, jog lietuviai dar ilgai

tikėjo, kad užrašytas žodis praranda savo sakralinę, magiškąją galią...

Prisiminkime kad ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino protrūkį: „Aš sakiau, sakiau!..“, kurį užfiksavo užsienio pasiuntiniai, atvykę papriekaištauti lietuvių valdovui už netesėtą žodį krikštytis. Šiuo atveju Gediminas piktinosi tuo, kad jo mintys prieš tai buvo ne visai tiksliai išverstos ir užrašytos. Tas protrūkis byloja, jog Gediminas intuityviai dar tebesilaikė senosios tradicijos – gyvo (o ne užrašyto) žodžio tradicijos.

Piktnaudžiauti plačiau aptariant sutartines – tą lietuvių etnokultūros lobio (o tuo pačiu ir tautinės tapatybės) sudedamąjį elementą šiame straipsnyje gal iš tiesų būtų nelabai atsargu. Tačiau kad išsamiau suvoktume, apie ką kalbame, t. y. apie nepanaudotus mūsų tapatumo rezervus, pateiksiu dar keletą teiginių apie tas pačias lietuviškąsias sutartines... Žinomas lietuvių kompozitorius K. V. Banaitis dar prieškarinio metais yra rašęs: „Tos sutartinės, dainuojamos sekundomis, vietomis aštrokais disonansais – tai tikras mūsų liaudies muzikos lobis! Sakytum, lietuvis kaimo dainininkės išsilavino, taip sakant emancipavo disonansą senų senovėje ir šimtmečiais pralenkė Europos muzikos modernistus.“¹⁰ O štai ką apie sutartines yra teigęs žydų kilmės muzikologas E. Geistas (1933–1942 m. gyvenęs Lietuvoje): „Mistinis tiltas, vedantis nuo sutartinių iki mūsų laikų muzikinių reiškinų, yra įrodymas, kad šis lietuvių ankstyvų dainų tipas yra neišnykęs <...>. Muzika pasiliko tokia pati ir jos ciklas primena Budos ratą.“¹¹

Tiesiog įdomus, mūsų protėvių pasaulėžiūrą taikliai nusakantis pastebėjimas. Ką šiuo atveju reikštų „Budos ratas“? Tai supratimas, kad pasaulį sudaro pastovūs elementai (struktūros). O pasaulio (ir žmonių gyvenimo) kaita – tai tik cikliškas tų elementų perėjimas iš vienos laiko dimensijos į kitą...

O apžvalgėlės pabaigai – nesusilaikau nepateikęs mūsų iškilios muzikologės D. Vyčinionės užfiksavimo mūsų dienų sutartinių klausytojos (Rūtos Lukoševičiūtės) vertinimo: „Ką girdime šitose giesmėse, kad sėdim šimtai – nuščiuvę? Nenorėdami, kad baigtųsi. Apsalę nuo švarumo ir skaidrumo. Ir lengvumo. <...> Iš kur tas giedojimas? Tas nuščiuvusių širdžių plazdėjimas – besiklausant jo? Tas žodžiais nenusakomas pajautimas, kad kažkas, neapčiuopiamo, tęsiasi – it siūlas – nuo tų, nuometuotų parugėse, – per mus – į ateitį – kokią? Kada? Kas ir tada giedos?“¹²

Ar šiandien Lietuvoje esama to, ką galėtume nedvejodami priskirti prie etnokultūrinio paveldo tęstinumo (kad ir modernizuoto) pastangų? Be jokios abejonės! Retsykiais tokias pastangas pamatome netgi jaunimui skirtose televizijos laidose. Tačiau galėtume nesunkiai pradėti diskusiją ne tik dėl to, ar tokių pastangų pakanka, bet ir dėl tokių pastangų turinio, pobūdžio.

Vilniaus valstybiniame dramos teatre išvydome baletmeisterės A. Cholinės režisuotą spektaklį, kuriam

duotas gana keistas pavadinimas – „Žmonės :)“... Tai modernizuotų lietuviškų etnografinių šokių siuita. Publika spektaklį priima labai šiltai. O kaip kitaip – juk tuo spektakliu apeliuojama į etnokultūrinį paveldą. Rodos, viskas būtų gerai. Bet... Šokami iš sovietinio laikotarpio paimti šokiai, kuriuose nesunku išvelgti (pagal ano meto privalomus reikalavimus) sąsąuką su slavų etnografiniais šokiais. Šokėjų drabužiai irgi kelia tam tikrą įtarimą: mūsų moterų bliuzelės niekada nebuvo puošiamos metaliniais blizgučiais, o vyrams nebuvo būdinga dėvėti „kepės“ tipo kepures, jau nekalbant apie sunkaus, rusiško tipo aulinius batus.

Paminėjau šį faktą dėl tos priežasties, kad minėtu spektakliu yra užimta tam tikra lietuvių etnokultūrinio tapatumo reprezentavimo niša, nesusimąsčius apie autentiškumo dvasią...

Sociopolitologinis pabaigos žodis

Ko mums trūksta? Labai nedaug. Pagarbos praeičiai, mūsų prosenelių kartai ir praktikuotai kultūrai. Trūksta tautinės savivokos ir nacionalinio patriotizmo. Trūksta supratimo, kad tauta, kuri nežino savo šaknų ir nuo jų atsiriboja, – pasmerkta socialiniam dūlėjimui ir išnykimui.

Paspartėjusiu tautinio tapatumo, apskritai – kultūros nuvertėjimu, ko gero, galima paaiškinti ir tą Lietuvai būdingą reiškini, į kurį daugelis valstybės teorijų atkreipia dėmesį ir kurį P. Dunleavy ir B. O’Leary yra apibendrinę kaip „beveidės valstybės“ modelį. Kalbame apie valstybę, kuri atsiribojusi nuo istorinės sąmonės ir kultūrinio paveldo praktikavimo, susilpnina savo moralinį pajėgumą ir vidinį integralumą; ji tampa pasyviu mechanizmu, kurį kontroliuoja jėgos, veikiančios jau už formaliosios, oficialiosios politikos ribų. Reali valdžia čia priklauso tik tam tikroms ypatingomis galiomis disponuojančioms socialinėms grupėms¹³.

„Beveidė valstybė“ sunkiai įsivaizduojama esant brandžiai pilietinei visuomenei – pastarosios nariai pasižymi kitokia, t. y. iškilnesne politinio mąstymo bei socialinės elgsenos kultūra; aukštesne socialiniame procese dalyvaujančiųjų – ir žmonių, ir institucijų – solidarumo, sąmoningumo kokybe. „Beveidė valstybė“, gindama savo pozicijas, visada bus linkusi ne tik pilietinės visuomenės, bet ir tautinio tapatumo sklaidą pristabdyti. Kai kalbame apie žmonių dalyvavimą, įsivaizduojame būtent tas jų pilietinės raiškos, pilietinio bendradarbiavimo formas bei būdus, tą vertybinį pamatą, kurį sudaro ne vien pragmatiniai, kasdienybės iškeliami utilitariniai interesai, bet ir tautos, jos tvarumo bei valstybinio susitelkimo vidinis išgyvenimas.

Bet kurios tautos atgimimo proveržius visada lydi suaktyvėjęs istorinis kultūrinis sąmoningumas ir jo pagrindu užgimstantys sukolektyvinti veiksmai. Taip buvo 1918 metų Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo

priešaušryje. Taip arba panašiai buvo ir kovo 11-osios (1990 m.) priedangyje. Tačiau po pergalių visada palyginti staigiai pasikeičia socialinėje arenoje veikiančiųjų sudėtis: idealistų vietą užima pragmatikai, perversmo valandos išlaukę nuošalėje. Tokio pasikeitimo priežasčių čia neanalizuosime. Tik pastebėsime, kad tautai, kuri neturi gilesnių savo autentiško valstybingumo tradicijų, kur altruizmas ir sutarimas nėra įgijęs stabilaus, sustruktūrinto ar institucionalizuoto pavidalo, panašūs perversmai būna ypač nuostolingi.

Žvelgdami štai iš tokių lietuviškosios realybės, tautinio tapatumo išvalgos ir interpretacijos pozicijų, gal ir pasikartodami, pabrėšime: valstybė negali būti tvari, jeigu ji funkcionuoja atsietai nuo tautos (ar nacijos), nesirūpina jos autentika. Tauta yra valstybės suverenai, o pati valstybė yra tautos saviteigos, saviorganizavimosi, jos tapatumo saugojimo ir plėtojimo būdas. Štai kodėl tas būdas neturėtų būti suvedamas į žmonių ar jų organizuojamų grupių grynai pragmatinių interesų bei jų visumos tenkinimą, tų interesų „aptarnavimą“. Valstybingumas negali būti kreipiamas vien į praktinių, kasdienių žmogaus ar visuomenės reikmių sprendimą, teisinėmis normomis ar politiniais „žaidimais“ reguliuojamą ir į empiriką suvedamą socialinę elgseną. Valstybės tvarumas lygia dalimi priklauso dar ir nuo istorinės atminties bei kultūros paveldo praktikavimo, nuo tautinės tapatybės puoselėjimo, t. y. nuo sudvasinto socialinio rišlumo, sąsąjingumo. Būtent toks kriterijus, vertinant valstybingumą, turėtų būti vienas iš pamatinių ir nediskutuojamų. Kaip vargu ar diskutuotina tai, kad lietuvių socialinė politinė organizacija praranda tą „skiedinį“, kuris į krūvą jungtų atskirus segmentus. Praranda pačiomis įvairiausiomis formomis ir esme: pradedant religingumo ar šeimos tradicijų nunykimu ir baigiant gyvenimu, kuris primena žmogaus, esančio oro uoste ar skrendančio laineriu, būseną... Būtent iš „jungiamosios medžiagos“ stygiaus galime išvesti lietuviams būdingą šiandieninį irzlumą, pasyvumą rinkimuose, optimizmo stoką, tuščiaieges aimaną, neurotiškumą, kasdienybę tapusį politinių ambicijų, atviro cinizmo, vaidybinio aktyvumo bei susipriešinimo demonstravimą, valdininkijos bei politikų korumpuotą elgseną, tautinio orumo ir bendruomeninio sutarimo nunykimą, moralinės kultūros nuvertėjimą, vertybinių orientacijų stygių (ypač palietusį jaunąją kartą) ir pan.¹⁴ Visa tai sklaidosi po socialinę erdvę, rodo chimeriškas savo ataugas. Ne tik valstybės, bet ir visuomenės konstrukcija darosi aižėjanti, perpučiama piktų skersvėjų, t. y. neatspari globalizaciją lydinti negatyvui. Tauta, kuri praranda savo atmintį, būna išstumama iš tapatybės prasme visaverčių tautų tarpo, ji negali tikėtis ateities. Apeliavimas į pilietiškumą, į pilietinės visuomenės ugdymą neturi (ir negali turėti) tvirtesnio pamato, jeigu jis nesustiprinamas tęstinės tautos koherentiškumo (sąsąjingumo) akcentu.

Taigi mes turime pagrindą suformuluoti ir iškelti teiginį:

lietuvių tautos (arba politinės nacijos) tęstinumas, jos egzistencijos prasmingumas (tiek Europos Sąjungos, tiek pasaulio kontekste), **jos visavalybiškumas** (ir visaeuropiškumas) **integralumas ir tvarumas tiesiogiai priklauso ir priklausys nuo to, koku laipsniu valstybėje yra ir bus gerbiama istorinė-kultūrinė atmintis bei tautinė tapatybė; kaip tuo pagrindu yra ir bus ugdomas valstybės piliečių, taip pat valdžios bei privačių institucijų nacionalinis sąmoningumas.**

Be pastarojo komponento yra sunkiai įsivaizduojamas ne tik nuolat kylančių susipriešinimų: ekonominių, politinių, sociokultūrinių ir grynai psichologinių – „blokavimas“; migracinių srautų, ypač neigiamai veikiančių (ir juolab veikiančių ateityje) visą lietuvių socialinę politinę organizaciją, mažinimas. Nuo šio klausimo sprendimo labai ženkliu laipsniu priklausys lietuvių, kaip tautos, ir Lietuvos, kaip valstybės, vieta ir įnašas į dabar jau bendraisiais tapusius namus – Europos Sąjungą.

¹ Calhoun, Craig. *Social theory and the politics of identity*. – Oxford, 1994. – P. 9-10.

² Castells, Manuel. *Tinklaveikos visuomenės raida*. – Kaunas, 2005. – P. 19.

³ Castells, Manuel. *Tapatumo galia*. – Kaunas, 2006. – P. 14.

⁴ Brzezinski, Zbigniew. *Nebevaldomas pasaulis: globalinė sumaištis XXI amžiaus išvakarėse*. – Vilnius, 1998. – P. 224.

⁵ Castells, Manuel. *Tapatumo galia ...*, p. 23.

⁶ Zahar, Danah, Marshall, Ian. *Dvasinis kapitalas: gerovė, kuri gali padėti išlikti*. – Vilnius, 2006. – P. 16-17.

⁷ Anderson, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. – Vilnius, 1999.

⁸ Avramcs, B., Muktupāvels, V. *Pasaulio muzika*. – Vilnius, 2000. – P. 89.

⁹ Vyčinienė, Daiva. *Archaiškosios sutartinės – tiltas į modernųjį Europos pasaulį // Tautinės tapatybės dramaturgija*. – Vilnius, 2005. – P. 341-342.

¹⁰ Kučiūnas, A. Kazimieras Viktoras Banaitis // *Kultūros barai*. – 1990, Nr. 1, p. 23.

¹¹ Geist, Edwin. *Antikes und modernes im litauischen Volkslied*. – Kaunas, 1940. – P. 65.

¹² Vyčinienė, Daiva. *Archaiškosios sutartinės ...*, p. 346.

¹³ Dunleavy, Patrick, O'Leary, Brendan. *Valstybės teorijos: liberaliosios demokratijos politika*. – Vilnius, 1999. – P. 377.

¹⁴ Agentūros „Eurobarometer“ 2002 m. tyrimo duomenimis, lietuvių, nesididžiuojančių savo tauta, buvo 45%, kai tuo tarpu artimiausių kaimynų – latvių tokių aptikta 15%, o lenkų – vos 8%. Tos pačios agentūros 2005 m. pradžioje atlikti tyrimai parodė, kad Europoje savo gyvenimu labiausiai nepatenkinti lietuviai – 44% (Europos Sąjungos šalių vidurkis – 19%).

Summary

Lithuanian National Heritage as the Basis for National Identity

Romualdas GRIGAS

The article is grounded on insights from anthropology, social organization, systems theory, etc. The modern concept of identity (as well as factors enabling it) is determined. The main focus is on inconsistency in the content of the national identity. Two varieties of national awareness, which could be associated with expression of identity are discussed: utilitarian and pragmatic as well as historical and cultural. There are attempts to provide reasons for major transformations of Lithuanian national identity and the increasing gap between the state and the

nation as an ethnic entity in the article. The role of historical memory and cultural heritage in supporting stability of the nation and integrity of the state is highlighted. The latter aspect of the analysis is developed with the help of those particular characteristics that are peculiar to Lithuanians. The article expands on mounds and Lithuanian sutartinė (glee) songs as integral components of memory and cultural heritage, which could be unambiguously qualified and represented as elements of the European civilization framework.